

گفتاری در مدفن حضرت زینب (س)

* نهله غروی نائینی

چکیده: در مورد مزار حضرت زینب (س) میان مورخان اختلاف است. از سویی وجود دو مرکز مشهور در دمشق و قاهره و از سویی بیان برخی مورخان که مزار ایشان را در مدینه می‌دانند. نویسنده در این گفتار، ادله هر سه نظر را بررسی کرده و نظر سوم را قوی تر می‌داند.
کلید واژه‌ها: حضرت زینب (س) - مدفن / مدینه / قاهره / دمشق / مزارات اهل بیت.

مقدمه

حضرت زینب کبری (س) دختر امیرالمؤمنین، علی بن ابی طالب بن عبدالمطلب بن هاشم قریشی هاشمی و حضرت زهراء^{علیه السلام} در حیات رسول خدا^{علیه السلام} به دنیا آمد و الطاف آن حضرت را درک کرد. (۲: ج ۷، ص ۱۳۴) بر اساس گفته ابن اثیر حضرت زینب (س) آخرین فرزند حضرت زهراء^{علیه السلام} بود. ایشان در رجب سال ۶۱ یا ۶۲ هجری، رحلت فرمود.

*. دانشیار دانشگاه تربیت مدرس.

بیان سید محسن امین

سید محسن امین، صاحب کتاب اعيان الشیعه، ذیل نام حضرت زینب(س) درباره مکان قبر آن حضرت بحثی دارد. ایشان می‌نویسد: در قریه‌ای به نام راویه، حدود یک فرسخ از شهر دمشق، مقبره‌ای وجود دارد که به نام قبر السنت معروف است. در روی این قبر صخره‌ای دیده می‌شود که بر آن نوشته شده است: «هذا قبر سیدة زینب مكّنی به أمّ كلثوم». (ج ۷، ص ۱۳۶) تاریخی بر آن ذکر نشده و خط نوشته شده به گونه‌ای است که دلالت بر قرن ششم هجری دارد. با وجود تفحص و تتبع چیز بیشتری نیافتم که مورخین به آن اشاره کرده باشند؛ جز ابن جبیر در سفرنامه‌اش و یاقوت حموی در معجمش و ابن عساکر در کتاب تاریخ دمشق که قدمت این سخنان به قرن‌های اول هجری نمی‌رسد؛ بلکه سابقاً آن به اوایل قرن هفتم درباره دمشق بر می‌گردد. ابن جبیر در اوایل قرن هفتم سفر کرده و سفرنامه را نوشته و گفته است: از مشاهد اهل بیت - رضی الله عنهم - مشهد امّ کلثوم ابنة علی بن ابی طالب - رضی الله عنهم - است. به او زینب صغیری گفته می‌شود که کنیه‌اش امّ کلثوم است. مشهد او مورد احترام است و در فاصله یک فرسخی دمشق، در سرزمینی به نام راویه، قرار دارد و بر آن قبر مسجد بزرگی بنا گردیده است. خارج خانه‌ها و وقهایی متعلق به اوست. مردم این منطقه آن را قبر السنت امّ کلثوم می‌شناسند. مانند آن قبر رفتیم و تبرک جستیم. (همان)

یاقوت (م ۶۲۶) در معجم البلدان می‌نویسد: «رواية بلفظ راوية الماء القرية من غوطة دمشق بها قبر أمّ كلثوم». (نک: ۹؛ حرف راء) ابن عساکر - که در اوایل قرن پنجم می‌زیسته - آنجا که درباره مساجد دمشق می‌نویسد، آورده است: مسجد راوية مسجدی بر قبر امّ کلثوم است و البته این امّ کلثوم دختر رسول خدا ﷺ - که همسر عثمان بود - نیست. امّ کلثوم دخت پیامبر ﷺ در زمان حیات رسول خدا ﷺ رحلت کرد و در مدینه مدفون شد. نیز این امّ کلثوم، امّ کلثوم دختر علی عائمه و فاطمه عائمه که به ازدواج عمر بن خطاب درآمد نیز نیست؛ زیرا او و پسرش زید بن عمر در مدینه در

یک روز از دنیا رفتند. این قبر متعلق به بانویی از اهل بیت است که به این نام نامیده شده و نسب او حفظ نشده است. (ج: ۷، ص ۱۳۶)

متذکر می‌شویم که این قبر به «قبر امّ کلثوم» در میان مردم معروف است بدون اینکه نامی از زینب باشد. یاقوت و ابن عساکر نام پدر این خاتم را ذکر نکرده و اشاره‌ای به نام زینب هم ندارند و فقط گفته‌اند امّ کلثوم. از گفته‌ایشان حاصل نمی‌شود که او دختر علی بن ابی طالب^{علیه السلام} باشد. (همان)

سید محسن امین درباره مکان قبر آن حضرت می‌نویسد: واجب است که قبر ایشان در مدینه منوره باشد. ثابت نشده است که آن حضرت پس از بازگشت به مدینه - از سفر کربلا و کوفه و شام - از مدینه خارج شده باشد. (همان) ابو محنف صحابی امام حسین و امام حسن و امیر المؤمنین^{علیه السلام} پس از گزارش واقعه کربلا و سفر کاروان اسرابه کوفه و شام، ذیل عنوان إلى المدينة می‌نویسد: «فخرج بهم و كان يسأيرهم بالليل فيكونون أمامه حيث لا يغتون طرفه، فإذا نزلوا تنحى عنهم و تفرق هو و أصحابه حولهم كهيئة الحرس لهم، و ينزل منهم بحيث إذا أراد انسان منهم وضوءاً أو قضاء حاجة لم يحتشم. فلم يزل يناظرهم في الطريق هكذا، و يسألهم عن حوائجهم، و يلطفهم حتى دخلوا المدينة». (ج: ۱، ص ۵۰۱)

بيان برخی کتب تاریخی

در کتابهای تاریخی معتبر، گزارشی درباره اینکه حضرت زینب (س) پس از بازگشت به مدینه، از آنجا خارج شده باشد، نیست. در برخی از کتب، مانند رساله «نژهه أهل الحرمين» درباره آن حضرت آمده است: از جمله قبور اولاد ائمه، قبر زینب کبری دختر امیر المؤمنین^{علیه السلام} است که کنیه ایشان امّ کلثوم است و قبرشان نزدیک قبر شوهرش عبدالله بن جعفر طیار بیرون شهر دمشق شام است. آن حضرت با همسرش، عبدالله بن جعفر، در دوران عبدالملک بن مروان در سال مجاعه، به شام رفت تا عبدالله به املاک و مزارعش بیرون شام سرکشی کند تا مجاعه پایان یابد.

زینب آنچا از دنیا رفت و در جایی از آن سرزمین مدفون گردید. (۷:ج ۷، ص ۱۳۷)

نقد و بررسی

این کلام درست نیست و به چند دلیل مردود است:

۱. هیچ یک از مورخان زینب کبری را امکلشوم ننامیده‌اند. آن حضرت را زینب کبری ننامیده‌اند؛ در کنار ذکر نام امکلشوم کبری که هر دو فرزند امیرالمؤمنین علیهم السلام و حضرت زهرا علیهم السلام بودند. (۱۲:ج ۸، ص ۴۶۳؛ ۱:ج ۲، ص ۴۷۵؛ ۳:ج ۳، ص ۲۶۳)

۲. اینکه گفته شده در دمشق نزدیک قبر همسرش عبدالله بن جعفر مدفون است، سخن درستی نیست؛ زیرا تاریخ نویسان و شرح حال نویسان، محل قبر عبدالله را مدینه منوره گفته‌اند. (۵:ج ۳، ص ۱۷؛ ۴:ج ۴، ص ۳۷) چنان‌که یعقوبی می‌نویسد: عبدالله بن جعفر بن ابی طالب حدود سن نود سالگی، در سال ۸۰، در مدینه از دنیا رفت (۱۴:ج ۲، ص ۱۹۸). عبدالله هنگام خروج امام حسین علیهم السلام از مدینه رسول خدا علیهم السلام در مدینه بود و زمان ورود کاروان حضرت سجاد و اهل بیت علیهم السلام نیز در مدینه بود.

۳. اینکه گفته شده زینب (س) با همسرش عبدالله بن جعفر در سال مجاعه (قحطی) به شام رفت، با وجود بررسی فراوان، در کلام هیچ یک از مورخین دیده نشده است و این گفته حدسی است که از توهم بودن قبر حضرت زینب در شام در ذهنی متبار شده است. گوینده این مطلب شنیده که قبری به نام زینب در شام است و گمان کرده که متعلق به زینب کبری (س) است؛ در حالی که این زینب دیگری است و مردم گمان کرده‌اند چون مورد توجه است، قبر فردی با کمالات است.

سید محسن امین می‌نویسد: در کتابی چاپ شده در مصر، خواندم که قبر حضرت زینب (س) به صورت مخفی از شام به مصر منتقل شده است؛ در حالی که زینبی که در مصر مدفون است زینب دختر یحیی حسینیه یا حسینیه^۱ است.

۱. زینب بنت یحیی المتوج بن حسن الانورین زید الابیج بن الحسن، فرزند علی بن ابی طالب است که در

۴. مورخان درباره زمینها و مزارع متعلق به عبدالله بن جعفر مطلبی نیاورده‌اند. ضمن اینکه عبدالله در حبسه، از مادرش اسماء بنت عمیس به دنیا آمد (ج: ۵، ص: ۱۷) و در مدینه زیست و در مدینه از دنیا رفت (ج: ۲، ص: ۱۹۸)؛ در حالی که معاویه و پسرش یزید سالها بر شام حکومت کردند و دشمن خاندان پیامبر ﷺ و امیرالمؤمنین علیہ السلام بودند؛ از این‌رو، هیچگونه توجیهی برای اینکه او در شام زمین و مزرعه خریده باشد، نیست. پدرش جعفر طیار هم اهل مکه بود و چند سال در حبسه زندگی کرد و سپس به مدینه رفت و در آنجا شهید شد و در شام زمین و مزرعه نداشت؛ تا بر اساس گفتهٔ برخی، به سبب جود و سخاوت فراوان، آنها را ببخشد.

۵. حضرت زینب که در راه کربلا و کوفه و شام و به سبب حکومت یزید، آن‌همه مصیبت دید و عزیزترین عزیزانش شهید شدند و در شام تحریر شد، آیا علاقه‌ای به دیدن دویاره شام داشت؟ با آن‌همه مشکلات و غمها چگونه می‌توانست در سرزمین معاویه و یزید زندگی کند؟!

۶. چنانچه برخی نویسنگان اصرار دارند که این قبر متعلق به دختر امیرالمؤمنین علیہ السلام است - همچنان که مشهور است که به نام امّ کلثوم است - ممکن است متعلق به امّ کلثوم صغیری دختر دیگر امیرالمؤمنین علیہ السلام باشد که آن‌هم با بیان آغازین سید محسن امین که خط مکتوب بر آن به قرن ششم هفتاد هجری می‌رسد، بعید است که متعلق به دختران امیرالمؤمنین علیہ السلام باشد. والله اعلم.

صاحب کتاب ریاحین الشریعه نیز درباره مدفن آن حضرت معتقد است که در مدینه است؛ اگر چه علامت قبری ندارد. (ج: ۳، ص: ۳۴) ایشان گزارش‌های مربوط به اینکه مدفن آن حضرت در مصر یا شام باشد را رد می‌کند؛ چنان که از کتاب «اخبار زینبیات» نقل می‌کند که پس از ورود حضرت زینب به مدینه، میان آن حضرت و

† سال ۱۹۳، به همراه عمه‌اش نفیسه، بنت حسن علوی، وارد مصر شد. (ج: ۳، ص: ۳۶ به نقل از سخاوه)

عمرین سعید اشدق اموی، والی مدینه -که از طرف یزید بود- کدورتی حاصل شد. یزید امر کرد زینب کبری را از مدینه به مصر منتقل کنند. او هم در اول شعبان سال ۶۱ هجری به مصر رفت و تاریخ سال ۶۲ در مصر اقامت داشت تا در روز یکشنبه چهاردهم ربیع، وفات یافت و در محلی که فعلاً الحمراء القصوی معروف است، مدفون گردید. محلاتی پاسخ می دهد که این قول مخالف قولی است که مدفن آن حضرت را در شام می داند و با قول کسانی که در مدینه می دانند. (همان)

نکته مهم

در پایان تذکر این نکته مناسب است که با وجود اختلافات یاد شده واقعیت مشهود این است که هر مکان منسوب به ائمه معصومین علیهم السلام و فرزندان بزرگوارشان خود عملاً به مرکزی برای نشر حقایق دینی و تزکیه مردم تبدیل می شود. لذا با توجه به این مطلب نباید این دقت تاریخی را وسیله ای برای تضعیف شور و ایمان مردم و محبت فوق العاده فطری آنها به اهل بیت علیهم السلام قرار داد. علاوه بر اینکه نفس زیارت حضرت زینب (س) امری مستحب است و اینگونه امور مستحب عموماً به نیت رجاء انجام می شود نه به نیت ورود. و نتیجه آن استحکام پیوند قلبی مردم با اهل بیت علیهم السلام است که همگان شاهد آن هستیم.

نتیجه:

بنابراین، حضرت زینب کبری(س) دختر امیر المؤمنین علیهم السلام و حضرت زهراء علیهم السلام پس از آن همه مصیبت و فشارهای وارد و پس از بازگشت از کربلا به مدینه، تا ۱۵ رجب سال ۶۱ یا ۶۲ در مدینه در کنار همسر خود عبدالله بن جعفر و حضرت سجاد علیهم السلام زندگی کرد و در همانجا رحلت فرمود و مدفون گردید؛ لکن همچنان که محل دفن مادر گرامی آن حضرت مخفی است، قبر وی نیز آشکار نیست و این مطلب یکی دیگر از اسرار این خاندان است. به امید روز ظهور حضرت صاحب الامر و الزمان (عج) و آشکار شدن این اسرار به دست ایشان.

منابع

١. ابن ابى الحذيد، عبدالحميدبن هبة الله. **شرح نهج البلاغه**. تحقيق: محمد ابوالفضل ابراهيم. ج دوم. بيروت: دار احياء الكتب العربية، ١٣٧٨، ١٣٨٣ ق.
٢. ابن اثير، على بن محمد جزرى. **اسد الغابه في معرفة الصحابه**. احمد ابراهيم البنا - محمد احمد عاشور. چاپ اول (٧ ج، قاهره: دارالشعب). چاپ دوم (٥ ج، بيروت: دار احياء التراث العربي).
٣. ———. **الكامل في التاريخ**. تحقيق: عبدالله القاضى. بيروت: دارالكتب العلميه، ١٤٠٧ ق.
٤. ابن حجر عسقلاني، احمدبن على. **الاصابه في تمييز الصحابة**. مكتبة مصطفى محمد، ١٣٥٨ ق.
٥. ابن عبدالبر، يوسفبن عبدالله. **الاستيعاب في معرفه الاصحاب**. تحقيق: على محمد البحاوى. مصر.
٦. ابن عساكر، على بن الحسن. **تاريخ مدینه دمشق (تراجم النساء)**. تحقيق: سکينة الشهابي. دمشق: دار الفكر.
٧. امين، سید محسن. **اعيان الشیعه**. تحقيق: حسن امین. بيروت: دارالتعارف للمطبوعات، ١٤٠٣ ق.
٨. حموى، ياقوتبن عبدالله. **معجم البلدان**. تحقيق: فريد عبدالعزيز الجندي. بيروت: دارالكتب العلميه، ١٤١٠ ق.
٩. دهخدا، على اكبر. **لغتنامه**. تهران: دانشگاه تهران.
١٠. الغامدى الازدى، لوطن بن يحيى (ابو مخفف). **نصوص من تاريخ ابى مخفف**. تحقيق: كامل سلمان الجبورى. بيروت: دار المحجّة البيضاء، ١٤١٩ ق.
١١. غروی نائینی، نهلة. **محدثات شیعه**. تهران: مركز نشر آثار علمی دانشگاه تربیت مدرس، ١٣٨٧ ش.
١٢. كاتب واقتى، محمدبن سعد. **الطبقات الكبرى**. بيروت: دار صادر.
١٣. محلاتى، ذبيح الله. **رياحين الشریعه در ترجمه دانشمندان بانوان شیعه**. تهران: دارالكتب الاسلاميه، ١٣٦٨ ش.
١٤. يعقوبى، احمدبن ابى يعقوب. **تاريخ يعقوبى**. تحقيق: عبدالامير نهنا. بيروت: مؤسسة الاعلمى، ١٤١٣ ق.

